

ÖTEKİ’NİN ALGILANIŞI: ALEVİLİK VE ALEVİLER*

THE PERCEPTION OF THE OTHER: ALEVISM AND ALEVIS

YILMAZ ARI**

Öz

Alevilik gerçeği, ortaya çıktığı ilk zamanlardan beri (kendi ve etkileşime girdiği toplumların) olumlu ya da olumsuz açıdan maruz kaldığı siyasi, sosyal, dini ve kültürel zaviyelerden değişim ve dönüşüm süreçlerinden etkilenmiş, kimini etkilemiş ve günümüze değin varlığını devam ettirerek gelmiştir. Modernite ile birlikte Alevi toplulukların köy yaşamından şehir hayatına geçişlerinde yaşanan ve değişim-süreklilik ilişkisi adına ortaya çıkan birçok veri bulunmaktadır. İnanç, ibadet, dini otorite ve bunlara bağlı olarak şekillenen yeni dini ve sosyal hayatta meydana gelen değişimler ve süreklilik arz eden yapılar önem arz etmektedir. Yapılan kimi alan araştırmalarında bu verilerin tespit ve analizi gerçekleştirilmektedir. Çalışmanın konusu, Adıyaman yöresinde yaşam süren Alevi vatandaşlarımız ile muhtelif zamanlarda tarafınca gerçekleştirilen görüşmeler ve bu esnada gözlemlenen kimi olay ve pratikler üzerine sosyo-dini değerlendirmelerde bulunmaktadır. Böylelikle de yörede yaşam süren birey ve toplulukların (şahit oldukları/maruz kaldıkları) bazı olay ve durumların gölgesinde şekillenen (değişen/farklılaşan) bakış açıları ve buna bağlı olarak oluşan kimi değer yargılarının, "değişim ve süreklilik" boyutlarıyla aktarılması hedeflenmiştir. Örneğin: Derviş Yusuf anlatısındaki lokma ritüeli, ötekine karşı konumlanma endişesinden dolayı; Sünnilerin, Alevilerin yemeğinden yemeyecekleri önyargısını ortaya çıkarmıştır. Talip H.'in okul hayatında yaşadığı hoş olmayan kimi olaylar, ötekileştirmenin beklenen bir sonucu olarak kendisini Sünni ortamdan bir kopuşa doğru sürüklemiştir. Rahman Dede'nin namaz ibadetine yüklediği dua anlamında; sözün aslı manasının, yaşanan ötekileştirme serüveni sonucunda değişime uğradığı görülmektedir. Muhtarın kendi evinde sakladığı seccadeyi aramasında; tüm ayrımsa hareketlerine rağmen kodlardan yavaşlatılan İslami kültürü görmek mümkündür. Mustafa Öğretmenin, cem ritüeli esnasında saz eşliğinde okunan tevhit cümlelerindeki manayı yakaladığında sarf ettiği cümlelerde, ötekileştirmenin acı dolu itirafı gözlenmektedir. Alevi ve Sünni bireylerin evlenmesinde dair yörede yaşanan kültürel taassubun da ötekileştirme ajanı olarak halen işlerlik gösterdiğini açığa çıkarmaktadır. Öteki'nin Algılanışı: Alevilik ve Aleviler adlı bu makale; çalışma alanını tanıma amacıyla daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak; geleneksel ve modern inanç panoramasına sahip Alevi bireylerin, Adıyaman özelinde yaşadıkları kimi tanıklıkların ve bunların neden olduğu veya beslediği öteki anlayışı üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada bilimsel veri taramasının yanı sıra, saha taraması da yapıldı. Konu çerçevesinde yazılı eserlerden istifade edildi. Bununla birlikte nitel araştırma tekniklerinden gözlem, not tutma, kaynak kılavuz kişilerden istifade etme ve katılımcıların konu hakkındaki kişisel düşüncelerini, deneyimlerini ve bakış açılarını şahsi anlatımları ile ifade etmelerine imkân sağlayan görüşme/mülakat yöntemi kullanıldı.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Değişim, Süreklilik, Önyargı, Öteki.

Abstract

The reality of Alevism has been affected by the political, social, religious and cultural aspects of change and transformation processes that it has been exposed to positively or negatively since the first times it emerged (itself and the societies it interacts with) and has survived until today. Along with modernity, there are many data that emerged in the name of the change-continuity relationship experienced in the transition of Alevi communities from village life to city life. Belief, worship, religious authority and the changes that occur in the new religious and social life shaped by them and the structures that show continuity are important. In some field studies, these data are identified and analysed. The subject of the study is to make socio-religious evaluations on the interviews carried out by me at various times with our Alevi citizens living in the Adıyaman region, and on some events and practices observed during this time. In this way, it is aimed to convey the (changing/differentiating) perspectives of individuals and communities living in the region (which they witnessed/exposed) under the shadow of some events and situations, and some value judgments formed accordingly, with the dimensions of "change and continuity". For example, in the Dervish Yusuf narrative, the food ritual is due to the anxiety of positioning against the other. It has revealed the prejudice that Sunnis will not eat the food of Alawites. Some unpleasant events experienced by Talip H. in his school life led him to break away from the Sunni environment as an expected result of othering. In the sense of "prayer" that Rahman Dede attributes to prayer, it is seen that the original meaning of the word has changed as a result of the adventure of marginalization. While searching for the prayer rug that the headman kept in his own house; despite all the separation movements, it is possible to see the Islamic culture in the codes. When teacher Mustafa catches up with the meaning of the *tawhid* sentences read with an instrument during the *cem* ritual, a painful confession of othering is seen in the sentences he utters. It reveals that the cultural bigotry about the marriage of Alevi and Sunnis in the region still functions as a mediator of othering. In this article, unlike previous studies for the purpose of recognizing the study area, some of the testimonies of Alevi individuals, who have traditional and modern belief panoramas, in Adıyaman and the understanding of the other that they cause or nourish are emphasized. In the study, besides scientific data scanning, field scanning was also done. Written works were used within the framework of the subject. In addition to this, the interview method, which allows the participants to express their personal thoughts, experiences and perspectives on the subject, was used.

Keywords: Alevism, Change, Continuity, Prejudice, Other.

* Geliş Tarihi/Reçieved: 01.07.2022, Kabul Tarihi/Accepted: 05.08.2022, DOI: <https://doi.org/10.34189/hbv.104.022>.

** Dr. Öğretim Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve DİN Bilimleri Bölümü, DİN Sosyolojisi Ana Bilim Dalı. E-mail: yilmaz.ari@ogu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4529-7162>.

Giriş

Bireyin ve birliktelik ilişkisine istinaden görünür hale gelen münasebetlerini devam ettirdiği ve içinde yaşamını sürdürdüğü topluma ait klasik inanış evrenine ait biçim ve şekilleri gözlemlenmek ve tanımlayabilmek sosyolojik açıdan önemlidir. Çünkü bireyin içinde hayatını idame ettirdiği toplum yapısı, ortaklaşa kullandığı alanlar ve sahip olduğu (ve sürdürdüğü) inanç, kültür ve duygular ışığında şekillenen pratikleri anlama ve anlamlandırma çabası din sosyolojinin ilgi alanına girmektedir. Bireye ait (belki de miras olarak devraldığı) iman ve aksiyon evreninin, bireysel anlamda (toplumsal olandan etkilenen yönüyle de olabilir) hayatına ve pratiklerine yansiyarak (bazen eksilerek ya da artan haliyle) şekil değiştirerek devam ettiği bilinmektedir.

Bireyler gibi sosyal kurum ve yapılar da toplumlarda gördükleri işlevleriyle önem arz ederler. Toplumsal yaşamda işlevlerini yitiren kimi yapı ve kurumlar, zamanla ortadan kalkmakla yüz yüze kalmaktadırlar. Bu nedenle gelişen ve değişen dünyada birçok yapı ve kurum, niteliksel ve işlevsel açıdan değişime uğramıştır denilebilir. Alevilikte değişim ve süreklilik gerçeğini/izlerini tanıma adına sahada yapılan çalışmalar ile bahse konu değişimleri ve süreklilik arz eden inanış, kültür iz, kalıntı ve şekilleri tanıma adına önemli veriler elde edilmiştir. Son yıllarda Adıyaman ili ekseninde yoğunlaşan ve alana ciddi katkı sağladığı düşünülen çalışmaları kısaca tanımakta fayda vardır. Bu çalışmalardan:

Fevzi Rençber'e ait Adıyaman özelinde yapılan "*Adıyaman'da Alevilik*"¹ adlı doktora tezinde; günümüz geleneksel Aleviliğe ait sosyokültürel ve dinî yaşam izlerinin tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Rençber, bu eserinde Adıyaman yöresinde yaşam süren Alevilerin tarihî süreç içerisindeki; inanç, ibadet, kültür, örf, âdet, ahlâkî kurallar, demografik yapı, coğrafi dağılımlarını mülakat ve anket çalışması yöntemlerinden istifade ile incelemiştir.²

Hamit Aktürk'ün *Toplumsal Değişme ve Alevi Dernekler-Adıyaman Örneği*³ adlı doktora tezinde; Adıyaman'da mevcut olan Alevi dernek ve örgütlerin Aleviliği nasıl yorumladıkları, kendi içlerinde ve Sünni kesim ile münasebetleri, uygulayageldikleri ritüelleri, siyaset mekanizmasına dair görüşleri, kent yaşamında fonksiyonlarını yitiren Alevi kurumlara yaklaşımları vb. konuları irdelemiştir.

*Kâhta Yöresi Alevilerinde Dini ve Sosyal Hayat: Bağlar Mahallesi ve Ortanca Köyü Örneği*⁴ isimli yüksek lisans tezinde; göçebe Türkmen boylarının Anadolu'daki devamı olarak görülen Adıyaman ili Kâhta ilçesine bağlı Bağlar mahallesi ve Ortanca köyünde yaşayan Alevilerin dinî ve sosyal hayatını konu edinilmiştir. Yöre Alevilerinin dinî ve sosyal hayatı ile sınırlı olmakla birlikte, çalışmada genel Alevî anlayışında etkin olan bazı kavramlara da yer verilmiştir.

¹ Rençber, Fevzi, Adıyaman'da Alevilik, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012. (Bu çalışma; Hakk Muhammed Ali Aşkı Adıyaman Alevileri" adlı isimle 2016 yılında Ankara'da, Gece Kitaplığı Yayınları tarafından kitap olarak basılmıştır.

² Alan çalışmalarının anlam ve önemi üzerine Bkz. Rençber, Fevzi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında Alevilik Üzerine Yapılan Alan Çalışmalarının Bilim Üretimine Etkisi, e-Makâlât Mezhep Araştırmaları, 2017, cilt: X, sayı: 2, s. 455-470

³ Aktürk, Hamit, Toplumsal Değişme ve Alevi Dernekleri-Adıyaman Örneği-, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri 2013.

⁴ Ari, Yılmaz, Kâhta Yöresi Alevilerinde Dinî ve Sosyal Hayat: Bağlar Mahallesi ve Ortanca Köyü Örneği, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2011. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

*Alevilikte Dini Otorite: Değişim ve Süreklilik (Adıyaman Örneği)*⁵ isimli doktora tezinde: Alevilerin inanç ve yaşayış bakımından dini otorite pozisyonunda bulunan dedelik kurumu, bu kurumu temsilen bir dini otorite tipi olarak dedenin topluluk üzerindeki etkileri, denetleme ve uzlaştırma fonksiyonları temel bir problem olarak ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, genel sosyal değişme bağlamında, topluluk üyeleri arasında özellikle de kentlerde yaşayan bireylerin dedelere karşı tutumları ve onları bir otorite olarak görüp görmedikleri tartışılmıştır. Ayrıca dedelik kurumunda meydana gelen değişim, devam eden kimi işlev ve fonksiyonlar Adıyaman özelinde incelenmiştir.

“Öteki'nin Algılanışı: Alevilik Ve Aleviler” isimli bu çalışmamızda yukarıda kısaca temas ettiğimiz ve alanı betimleme hususunda kayda değer ipuçları sunmakla büyük önem arz eden çalışmalardan farklı olarak; geleneksel ve modern inanış kalıp ve modellerini temel kimlik kodlarında barındıran ve bunları yaşamsal pratik düzleme aktaran Alevi bireylerin, Adıyaman yöresinde sosyal, psikolojik, dini ve kültürel açıdan deneyimledikleri kimi tanıklıkların ve bunların kendi inanç ve duygu evreninde oluşturduğu izler üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada akademik kaynak taramasının yanı sıra, mülakat, gözlem, katılımcı gözlem, not tutma, kaynak kılavuz kişiden istifade etme gibi alan araştırmasının temel yöntem ve tekniklerden istifade edilmiştir.⁶ Kaynak kılavuz kişilerin şahsî bilgileri tarafımızca muhafaza edilmekte olup, metin içerisinde ve kaynakçada kendileri kodlama yöntemiyle belirtilmiştir.

1. Öteki Algısı

Son yıllarda yapılan ve her geçen gün artarak devam eden sosyolojik alan araştırmalarında ülkemizin sahip olduğu renkli inanç ve kültürel mozağinden kaynaklı olarak; coğrafyamızda mevcut, birbirinden farklı kimliklerin varlığını kabul ve rıza gösterme/me sorunu, inanç ve kültürel bağlamda farklılık arz edene gösterilen tahammül veya saygı (saygısı/tahammülü az veya çok olan bir toplum imajının sergilenmesi) gibi oldukça önemli sosyo-psikolojik olgular açığa çıkmaktadır. Bu durum ise muhtemelen, toplum içerisinde bireylerin “öteki” olarak nitelendirdikleri din, kültür, kimlik (Yapıcı, 2009, 52) ideoloji, diğer cemaat ve gruplar ile birbirini yakından tanımamak, güvenmemek, korkmak gibi vb. nedenlerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu sebepler genellikle yekdiğerini besleyerek “ayırıcı, ötekici, ötekileştirici” görüş, hissiyat ve manevra kalıplarını tetikleyici unsurlar haline bürünmektedir (KONDA, 2012, 4).

20. yüzyıl ve akabinde meydana gelen fikrî ve teknolojik gelişmeler, uygarlık düzeyinde yükseltelen çığa, iktisadî düzende gerçekleştirilen atılımlar, topyekûn bir terakki için yapılan düzenlemeler ve oluşturulan organizasyonlar; birey, grup, ülkeler arası ilişkiler bağlamında mânia teşkil eden sınırlar ve negatif anlamlarının azalması gerektiği yargısını ortaya çıkarsa da toplumların bir diğeri öteki ön kabulüyle açığa çıkan önyargıları yıkmayı başaramamıştır (Emiroğlu, 2016, 94).

Günümüzde ben, biz veya diğeri; temsil ettikleri kutuplar sadedinde konumlandırılan ötekini var etmek, temelde bir farklılaştırma hareketinin olası/ beklenen sonucudur (Özalp, 2014, 229). Esasen hemen hemen her kültürde bireylerin varlığını/değerlerini kâinatın merkezinde gören bir fitrî önsezi mevcuttur. Buna göre,

⁵ Arı, Yılmaz, Alevilikte Dini Otorite: Değişim ve Süreklilik -Adıyaman Örneği- Kayseri 2019. (Bu çalışma; 2020 yılında Berikan Yayınevi tarafından Ankara’da; *Değişim Sürecinde Alevilikte Dini Otorite (Adıyaman Dedeleri Örneği)* ismiyle basılmıştır).

⁶ Bu çalışmada kullanılan alan araştırması verileri ekseriyetle 2020 yılından önce elde edilen donelerden oluşmaktadır.

sadece hakiki bir din, kültür ve realite vardır (Ataman, 2013, 220). İnsanoğlu, ferdi hususiyetlerini önceleyerek âlem içerisindeki mevcudiyetini açıklama, kim olduğunu belirtme ve şahsiyetini makul bir merkeze konumlama arzu ve çabasında bulunur ve özünü betimlediği “ben” mefhumu üretir. Böylelikle kendini “öteki” olarak addettiklerinden ayıran hususlar üzerinde yoğunlaşır ve iki taraflı ayrışan yönlerin daha belirgin hale gelmesine neden olur. Benzer vetireler, (dinî veya siyasî kaynaklı olsun) renkli kültürel mozaîge sahip toplumlarda yaşam süren sosyo-dinî gruplarda daha bariz bir şekilde görülür. Zira bu tarz zengin yapılarda yaşayan bireylerin öteki sayılan kişi ve toplumlara karşı geliştirdikleri bir tür güçlendirilmiş benlikleri bulunmaktadır (Özel, 2021, 241).

Türk Dil Kurumu öteki ifadesini, “mevcut kültürün içinde dışlanmış olan, sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olan, diğeri, öbürü” şeklinde tanımlar (TDK, 2021). Kavramsal analiz yönüyle öteki mefhumu, “ben” kavram ve söylemi içerisinde imgelenir. Çoğunlukla da “ben” delaletinden yola çıkılarak “öteki” betimlenir. Bu betimleme sürecinde evvela “ben kimim”, “benim ötekim” kimim/neyim oluyor? gibi sorular öne çıkmaktadır. Bu aşamada öteki ve ben ifadelerinin ekseriyetle ontolojik bakımdan bir ayrışma tasvir ettiği düşünülür (İlter, 2006). Ben ve öteki mefhumları birbirlerini anlamlı kılma adına önemli rol oynamakta ve adeta bu iki figürün varoluşunu simgelemektedir (Uyanık-Kala, 2012, 136). Evrendeki anlamlandırılma süreci; ötekinin betimlenmesi ve tanımlanmasında kendisinin bir miktar yabancılaştırılmasını ve garipsenmesini de ihtiva etmektedir, denilebilir. Bundan dolayı “ben” mefhumundan hareket edilerek “öteki” kavramı da kurgulanır, toplumdaki imaj ve algısı (Metin, 2022, 18-19) anlaşılır hale gelir.⁷

Belli coğrafya ve sosyokültürel çevrelerde kendine has söylemleriyle ortaya çıkan ve kendi iç cemaat-grup-fert organizasyonlarını tekâmül ettiren dinlerin, öteki olarak adlandırabileceğimiz diğer din veya kültür gruplarından farklılık arz eden kimi söylem ve iddialarıyla müntesiplerine yeni bir dünya görüşü ve farklı birer sosyal kimlik sunmakta olduğu görülür. Bundan sonra “biz” ve “öteki” algı ve ayırımıyla ortaya çıkan, buna bağlı olarak derinleşen tartışma ve olayları besleyen ayrıca bir dinî-kültürel grup veya cemaati kendine has motifleriyle belirgin hale getiren kimi değer ve inançlar aktif hale gelir (Yapıcı, 2009, 52).

Genellikle birçoğumuz, kendi dışımızdakileri yani öteki olarak addettiklerimizi betimlerken veya oluştururken hakikatlere dayalı kaynak ve objektif müşahedelerden istifade ettiğimizi varsaysak bile zihin dünyamızda daha önceden var ettiğimiz ben ve öteki şablonundan yani peşin hükümlü olmaktan azade kalamayabiliriz. Belli bir çevre, yöre, grup, kültür ya da bireyden bahsedildiğinde birden (daha önceki tecrübe ya da beslediğimiz duygu ve fikirlerden kaynaklı olsa gerek) başlıca kimi kalıplaşmış düşünce ve imgeler havsalamızda beliriverir. Esasen kimliklerin belirgin hale gelmesi anlamında temel hakikat “kim olup-olmadığımız” suallerine verebileceğimiz cevaplara endeksli oluşu ve bu manada ortaya çıkan bilimsel tartışmaları, sosyal ilimlerin ilgi çekici ve karmaşık mevzularından biri keyfiyetine dönüştürmektedir. Ben-biz ve diğerleri tasavvuru, öteki algısını mutlak surette etkilemektedir. Mesela, kendisini hakikatin yegâne mümessili olarak varlık alanına konumlandırılan birey ve toplulukların, başkalarını “heretik, hidayete muhtaç, sapkın, yoldan çıkmış”

⁷ Detaylı bilgi için bkz: Tuğrul İlter, Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm: Ben-Öteki İlişkileri ve Etnosantrizm, Küresel İletişim Dergisi, sayı 1, Bahar-2006. ss. 1-14.

olarak görmesine, öteki olarak tasavvur etmesine ve bunu aktif bir kabule götürür (Özel, 2021, 241-242). Ancak bu tasavvur, dinî yaşam ve kültürel evrenin radikal çeşitliliğiyle ve farklılıklarıyla uyuşmamaktadır (Ataman, 2013, 220). Bu mihverde beslenen inanış, ahlak anlayışı, dinî ibadet ve beraberinde şekillenen ibadetlerin yanı sıra başkaca etkenlerin de etkisiyle “biz veya “öteki” dünya görüşünü ortaya çıkarmaktadır, sonucuna varılabilir.

2. Kâhta ve Çevresini Kapsayan Derviş Yusuf Etkinliklerinde Gözlemlenen “Öteki”

2.1. Derviş Yusuf Menkıbesi

Yörede ermiş bir kişi kabul edilen Derviş Yusuf ile ilgili anlatılan menkıbe şöyledir:

Derviş Yusuf, yaşam sürdürdüğü köyün ağasının yanında çoban olarak çalışmakta ve nasibini böyle kazanmaktadır. Günün birinde, köyün ağası hacca gider. Derviş Yusuf, ağanın yokluğunda yapılması gereken işlerin deruhte edilmesini sağlar. Bir gün (köy ağası hacdayken) hanımı akşam yemeği olarak kendisinin çok sevdiği içli köfte aşını yapar. Biraz hüznlenerek, Derviş Yusuf’a; “*keşke ağan da burada olsaydı da yeseydi, o, içli köfte aşını çok severdi*” der. Bu özlem dolu hüznü sahne karşısında Derviş Yusuf şu cevabı verir:

“*Hanımım, aşı hazırla da ağama götüreyim!*” der. Ağanın eşi, Derviş Yusuf’un canının içli köfte aşı çektiğini düşünür ve kendisine bir tabak daha içli köfte aşısı verir. Derviş Yusuf, bu tabağı alıp kutsal topraklarda hac vazifesini ifa eden ağasına götürür. Ağ, bu olaya çok şaşırır. İçli köfte aşını yedikten sonra tabağı geri vermeyerek, kendisiyle birlikte geri getireceğini söyler.

Hac vazifesi dönüşü ağa, elini öpüp kendisine hoş geldin demeye gelenlere; “*benim değil, Yusuf’un elini öpünüz!*” der ve elindeki köfte tabağını insanlara göstererek yaşadıklarını çevresindekilere anlatır. O esnada sırrı fâş olan Derviş Yusuf, Allah katından kendisine bahşedilen keramet ile oradan kaybolur. Derviş Yusuf’un bir eren olduğu anlaşılır ve anısına kaybolduğu yere adına bir türbe yapılır. Halk belli dönemlerde bu türbeyi ziyaret eder, orada kurbanlarını tığlar ve lokma dağıtır (KK-1).

Derviş Yusuf menkıbesine bağlı olarak muhtelif bölge ve yörelerde değişik adlarda benzer söylenceler bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını şöylece sayabiliriz: Kars’ta Hacı Kağızman, Kadiri ve çevresinde Hasan Dede, Balıkesir’de Ali Dede, Bergama’da Lokma Dede, Kozan’da Hacı Efraim Devletli, Gaziantep’te Memik Dede ve Şeyh Bilecen, Bursa’da Helvacı Bacı, Diyarbakır’da Ali Baz, Erzurum’da Ahmet Baba, Tunceli’de Munzur Baba, Koçarlı’da Bilal Dede, Hatay’da Bâyezid-i Bistâmi, Mudurnu’da Fariğ Emine, Muğla’da Çoban Evliya, Malatya’da Hacı Yusuf⁸, Yozgat’ta Aliyar... (Şimşek, 2018, 528).

Efsane ve menkıbeler; belirli kişi, olay ve yer ile ilgili inançsal boyutta etkili, gizemli ve çoğu olağanüstü ya da sırlı hususiyetlere sahip halk anlatılarıdır (Boratav, 2014, 111). Bu anlatılar; toplumsal hafızada önemini koruyan, birey ve toplum inanç ve kültürel dünyasında önemini hissettiren, ortaya çıktığı topluluğun tarihi, inancı, duyguları, değer yargıları, gelenek ve göreneklere hakkında malumat veren birer tarihi ve sosyolojik

⁸ Bilinen diğer söylencede “Derviş Muhammed” olarak geçer. Bkz. Ayhan Aslanoğlu, Her Yöntüyle Anadolu Aleviliği, Kitap Dünyası, Konya 2022, s. 224.

gerçeklidir. Aynı zamanda dünyada varlıklarını sürdüren topluluklar ve kendilerine ait anılan gerçeklikleri analiz, anlama ve anlamlandırmada da önemli araçlardır.

Derviş Yusuf örneğinde olduğu gibi önemli görülen ve keramet ehli olarak sayılan kimi şahıslarla ilintili olarak anlatılan dinsel hikâyelerin, anılan kişinin olağanüstü hallerini nakletmek suretiyle onun, topluluğun sahip olduğu dini-kültürel yaşam evreni açısından ne kadar önemli biri olduğunu açığa çıkarmaktadır. Ayrıca topluluk üyeleri, çeşitli anma etkinlik ve ritüelleri düzenlemek suretiyle bu önemi gösterirken diğer üyelerin (yeni yetişen neslin) de bu keramet sahibi şahsın, sürdürülen yolun ereni olduğunu öğrenmelerini sağlamaktadırlar.

2.2. “Siz Bizim Lokmayı Yemezsiniz!”: Ötekine Göre Konumlanma Endişesi

Adıyaman ilinin Kâhta ilçesi sınırları dâhilinde ve yörede “Derviş Yusuf” adı ile maruf türbenin bulunduğu alanda yılın belli dönemlerinde cem ve akabinde lokma dağıtma etkinlikleri düzenlenmektedir.⁹ Bu etkinliklere Alevi halkın yanı sıra davet edilen Sünni kimi siyasi ve idari erkân da katılım göstermektedir.¹⁰ 2011 yılı içerisinde gerçekleştirilen etkinliğe, çalışmam adına veri toplamak için ben de katılım sağlamıştım. O gün dede ve talip birçok kişi ile tanıştım. Bazı kadın talipler; odun ateşiyle tutuşturulan ocaklarda; erkeklerin tığladığı¹¹ kurbanın etini yörede “beroş” olarak isimlendirilen büyükçe kazanlarda pişirirken, bazıları da kazanlarda lokma için bulgur pilavını pişirmekle meşgul idi. Kimisi de düzenlenen cemi izlemekle meşgul iken kimileri de Derviş Yusuf’un türbesinde dua etmekteydi. Orada yaşlı, genç, çocuk, kadın, erkek Alevi bireyler, şölen havasında günü anlamlı kılma ve yaşama adına bir şeyler yapma telaşındaydılar.

Cem sona ermiş, sıra lokma dağıtmaya gelmişti. Derviş Yusuf türbesi civarında sorularımı cevaplayan muhtar, çekinerek bana şunları söyledi:

-“Hocam lokma vaktidir! Haydi, lokma yiyelim diyeceğim ama siz bizim lokmadan yemezsiniz ki!”

Bu sözlerin ihtiva ettiği mana ve içinde sakladığı hatıralar anlaşılabilir ve belki de kimliğin sınırını muhatabı üzerinden aktarıyordu. Sünnilerin çoğu, Alevilerin kestiği kurban etlerinden yemez ve helal kabul etmez. Bu durum Alevilerde kimlik ve sınırlarının belirgin hatlarla oluşması ve aktarımını sağlamıştır. Ötelenmiş olarak görmeleri/hissetmeleri için yeterli bir sebep ve ortak alanın giderek tek taraflı belirlenip kuşatıldıklarını ifade etmektedirler.

Burada muhtara içtenlikle verdiğim cevapta, *“İslami usullerle ve sırf Allah rızası için Allah’ın adıyla kesilen kurban etinden ve pişen bulgur lokmasından seve seve yiyeceğimi”* ifade ederken muhtarın yüzünde daha önce belirginleşen endişeli tavır, yerini umuda bırakmıştı. Akabinde bana ikram edilen lokmadan yedim. Aksi takdirde

⁹ Rençber, Fevzi, Alevî Nitelemeli Gruplarda Zekât ve Lokma Anlayışı, Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı (International Congress on Economic and Administrative Sciences), Şırnak, Türkiye, May 2-4, 2019, s. 254-257.

¹⁰ Geniş bilgi için Bkz. Rençber, Fevzi, Hakk Muhammed Ali Aşkı Adıyaman Alevileri, s. 199-202. Rençber, Fevzi, Adıyaman Alevilerinde Türbe veya Yatır Ziyareti, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2014, sayı: 71, s. 209-220.

¹¹ Kurban kesmeye Alevi gelenekte “Kurban Tığlama” adı verilir.

Derviş Yusuf anlatısındaki lokmaya dair dile getirilen düşünceler ve kalıp yargılar negatif anlamda desteklenmiş ve pekiştirilmiş olacaktır. Alevi olanın ötekine yani Sünni olana karşı konumlanma (olumlanamama) endişesinden dolayı; Sünnilerin, Alevilerin yemeğinden yemeyecekleri önyargısının şahsında devam etmesine neden olacaktır.

Birlikte yaşama, bizler gibi düşün(e)meyen, bizim gibi evreni algıla(ya)mayan ve hayatı yaşa(ya)mayan bireylerle aynı ortamı paylaşma mecburiyetini ifade eder (Rençber, 2017, 89). Zira insanlar yerine göre; bir diğerine mecbur, bağ(ım)lı ya da muhtaç olabilmektedir. O halde insani ve ahlaki sorumluluk gereği bireyi temele almak gerekir. Unutmamalıdır ki her bireyin; kişisel veya grupsal süreçleri, hayat koşulları, beslendiği kaynak(lar), yaşam tecrübesi ve onu algılayışı farklı olabilmektedir. Bu nedenle insanoğlunun, bir diğerini değerlendirirken daha dikkatli olması gerekir. Kişisel veya grupsal olay, gerçeklik ve süreçleri ayrıca sebeplerini bilmeden (önemsemeden) yapılacak her türlü değerlendirme, menfi sonuçlar doğuracak olup, “*Alevi veya karşıtı olarak üretilen Sünni*” için olsun (Taşgın, 2016, 118) ortaya çıkacak olan sosyal mesafe, ötekileştirme adına farklı ya da benzer tutum ve bakış açılarını olumsuz etkileyecektir.

2.3. İmam Hatip Lisesi Öğrencisi ve Güzel Kuran Okuyan Talip H.'in Yaşadıkları: Ötekileştirmenin Sonucu Kopuş

Eskiden beri süregelen ötekileştirme, hakaret ve baskılama hareketlerinin Alevi bireylerde bir sarsıntıya neden olduğu bilinen bir realitedir. En hafif haliyle incinme, beraberinde bir pusma ve içe kapanma süreci meydana getirmiştir. Bu konu, hakikatin muhataba anlatılamaması ve hakikati muhatabın kabullenmesi gibi iki yönlü bir süreç işlemektedir Bundan dolayı hem aktarmaya devam etmekte hem de muhatabın dünyasına teslim olmamak için ötekine karşı bir direnç ve muhalif kimlik geliştirmesine neden olduğu söylenebilir. Aşağıda (KK-1) Talip H.'in¹² hikâyesi bu duruma bir yönüyle örnek gösterilebilir.

Talip H., Kâhta yöresinde bulunan Alevi köylerinde bilinen saygın bir iş adamıdır. Cıvarda bulunan bir petrol istasyonu işletmesi bulunmaktadır. Kendisiyle gerçekleştirdiğimiz mülakatlar esnasında Talip H.'in, çocukluk döneminde ortaokul eğitimi aldığı yıllarda Kâhta ilçesinde bulunan İmam Hatip Orta Okuluna gittiğini öğrendik. Sohbet sırasında; sesi güzel, sınıfta en güzel Kur'an-ı Kerim ve ezanı en güzel okuyan zeki bir öğrenci olduğunu kendisinden öğrenmiştik. Sonraları bu okuldan ayrılmak zorunda kaldığını söylemişti. İlk neden İmam Hatip Orta Okulundan ayrılmak zorunda kaldığını söylemek istemese de biraz ısrar ettikten sonra sebebini bize anlatmıştı. Kendisi, köyden ilçe merkezinde bulunan okula giderken köyün bitimi ilçenin başlangıç sınırında yolun sağına ve soluna dizilen bazı çocukların sırf Alevi oldukları için kendilerine hakarete bulunduğunu ve küfürler ettiğini, bu da yetmezmiş gibi sınıfta kendisi Alevi olduğu için önünde ve arkasında kimsenin oturmadığını iç çekerek anlatmıştı (Arı, 2011, 58).

Talip H.'in bu anlattıklarından her toplumun, kendi ötekisini oluşturma konusunda yeterli kanıt ve fırsatlara sahip olduğunu, öğrendik. İlaveten, ötekileştirme veya dışlama hareketleri sonucunda refleks olarak karşı toplumun içe kapanma, toplumdandan kopma veya soyutlanması daha da anlaşılır bir durum arz etmektedir.

¹² Kullanılan isimler gerçek değildir.

O süreçte Talip H.'in yaşadıklarından; farklı bir toplum özelliği arz etmenin, bir baskı aracı/sebebi haline gelebildiğini, çözüm ve eylem gerektiren bir toplumsal problem olarak yorumlandığını anlıyoruz. Sosyo-tarihi atmosferin bir müntehası olarak, birçok Sünnî muhit tarafından muhtelif nedenlerle ötekileştirilen Alevî topluluklar, biriken tecrübeyle içine kapanmış, farklı bir sosyal çevre içerisinde sosyalleşme süreçlerinin yetersizliğiyle çoğu sosyalite aracı çevre ve kanıtlardan uzakta tutmak/mahrum etmek durumunda kalmıştır.

2.4. Sözü'nün Aslı Yorumu ve İbadet Pratiğinin Değişmesi: Namaz Duadır Diyen Rahman Dede İle Namaz Üzerine Bir Anı ve Hacca Giden, Namaz Kılan Talipler...

Değişim, insanlık serüveninin başlangıcından beri tüm birey, toplum ve kurumlar üzerinde mevcudiyetini hissettiren (Günay, 1999, 10) ve gelişerek gerçekliğini muhafaza eden bir olgudur (Ari, 2021, 131). Varlık âleminin bir cüzü olarak insan, bireysel istenç (irade) ve düşünme yeteneğine haiz biricik canlıdır. Bu münasebet ile birey mevzubahis olduğunda; bireyin, akıl, fikir ve muhakemesinin mahsulü olarak ürettiği tüm kreasyonlar da tedricen farklılaşmaya başlamış, değişim ve dönüşüm süreciyle birlikte varlığını devam ettirmiştir. Birey yaşamında önemli yer tutan kimi sosyo-dini ve kültürel yapı mahsulü (şekil ve mana imli) yaratımlar, süreç içerisinde ya tamamen ortadan kalkmış ya da antik yaşam döneminden günümüze değin varlığını muhafaza ederek süre gelmişlerdir (Şişman-Şahin, 2018, 544). Bu değişim sadece düşünce mahsullerinde görülmekle kalmamış, kimi zaman ilahi kudretin tecellisi ve muradı olan dini öğelere de yansımış olup toplum düşünce, fikir ve ibadet yaşamında izlerini göstermiştir. Kimi Alevî topluluklarında anılan bu değişimden nasibini alan ibadetlerden biri de namazdır.¹³ Kendilerinin namaz kavramına bakış açıları şöyledir:

“Namaz kavramı Farsça bir kelime olup, Kur’an-ı Kerim’deki karşılığı “es-salât” kavramıdır. Es-salât ise; dua, yakarma, mabudunu kalpten anmak ve selamlamak manasına gelmektedir. Allah’a dua etmenin, içtenlikle kendisini anmanın ve onu selamlamanın bir biçimi bulunmamaktadır. Dua etmek, kulun, ilâhi ile birlikteliğidir. Bunun için de belli bir kural, şekil, mekân, saat, yoktur. Birey, istediği zaman, arzu ettiği dil ve şekillerde Allah’a dua edebilir.” (KK-2).

Mülakat esnasında “*Rahman Dede*” adıyla maruf Alevî bir talip ile tanıştık. Asıl adı Abdurrahman olmasına rağmen yaşı ilerlemiş olduğundan kendisine “*Rahman Dede*” olarak hitap ediliyordu. Konuşmalarımız arasında; köyde dede bulunmadığı için, dedelik yaptığını da söylemişti. Rahman Dede ile konuşurken konu namaza geldi. Kendisi namazın şeklinin olmadığını, halka namazı (cem) kıldıklarını belirtince kendisine; namazın Kur’an’da geçen Arapça bir kavram olarak “es-salât” olduğunu, bunun da “dua” anlamına geldiğini söyleyince kendisi sevinerek, “*evet işte, bak hocam aynen öyle*” dedi. Kendisinin Hz. Muhammed’i peygamber olduğunu kabul edip etmediğini sorduğumda, kabul ettiğini beyan eden Rahman Dede’ye Hz. Muhammed’in dua ediş şekli hakkında (elimi kulaklarıma atıp, namaz tekberi alıp, rükû, secde ve namazdaki oturuşu gösterip) şu hadis-i şerifini okudum:

“*Dua edin! Beni nasıl dua ediyor görüyorsanız siz de öyle dua edin!*” (Buhârî, Ezân, 18) duanın yani es-salât kavramının fiiliyatta nasıl olması gerektiğini

¹³ Geniş bilgi için Bkz. Rençber, Fevzi, Oryantalistlere Göre Alevilik ve Bektaşilik, Gece Akademi, Ankara 2019, 113-114.

basit birkaç hareketle Hadis-i şerif eşliğinde tarifini yaparken Rahman Dede'nin birden durgunlaştığını ve tefekküre durduğunu gördüm.¹⁴ Anlaşılan o ki; sözün aslı manası ve pratiğin icrası zamanla kimi topluluklarda değişime uğramış, belki de öz kaynaklardan uzak kalmanın ve/veya birlikte yaşadıkları Sünni topluluklar ile yaşanan kimi olumsuz tanıklıkların tesiriyle İslami ibadet ve merasimlerden uzak kalmıştır. Süreç içerisinde de ortaya bir yabancılaşma/uzaklaşma meydana gelmiş ve ihdas edilen alternatif ritüellerden de yeni bir ibadet anlayışı üretilmiştir denilebilir.

Eskiden namaz kılan, ezan okuyan, imam hatip okuyan bireylerin varlığı da bu gerçeği desteklemektedir. Ayrıca konuştuğumuz kimi taliplerden öğrendiğime göre 30-40 yıl öncesine kadar yörede namaz ibadetinin ifa edildiğini, zamanla bu ibadetin bir şekilde terkedildiğini, köyden ayrılıp kente veya yurt dışına giden kimi taliplerin namaz kıldıklarını ve hatta hacca gidenlerin de bulunduğunu öğrenmiştik. (KK-3,4).

2.5. Muhtarın Evinde Kıldığım Namaz. Evde Seccade Arayışı: Kodlarda Yaşatılan İslami Kültür

Bir toplum bünyesinde varlığını idame ettiren her birey, bir takım sürdürülebilir kalıtların varisidir. Kendisi gelenek, görenek, örf ve adetlerinden, dini inançlarından ve kültürel temsillerinden vareste yaşayamaz, onlardan sıyrılamaz. Zaten her birey bağlı bulunduğu toplumun sosyo-dini ve kültürel kodlarını belleğinde taşır. Zihinsel kodlar da düşünce ve görüş dünyamıza yön veren lakin istikamet iletiminin bilincine katıyen vakıf olmadığımız, kalıtsal ve refleks köklü birer zihni donedir (Günay, 2008, 110, 111).

Yöre Alevileri, Müslümandırlar. Kendileri de bu gerçeği her fırsatta dile getirmektedirler. Zaten Ehl-i Beyt temelli bir kültür kodu ve temelinden hareketle aksini söylemek kabul de görmez. Son çeyrek yüzyılda aksi yönde ortaya atılan kimi fikri söylem ve pratikler de yöre Alevilerince karşılık bulmada zorlanmıştır denilebilir. Halk İslam kökenlidir. Zihin kodlarında örtük bir İslami algı vardır. Bazı inanç ve pratiklerde (namaz gibi) zamanla değişimler görülmüş olsa bile özden gelen bir tevarüsle bu inanış ve pratiklerin simgesel alametleri halen evlerde barındırılmaktadır. Yörede ziyaret ettiğim evlerde bu gibi alametlere sıkça şahit oldum.

Çalışma yaptığım süreçte defalarca muhtar H.'e ziyarette bulunmuş, kendisiyle muhabbet etmiş, namaz vakitlerinde evinde abdest almış, bana uzatılan tertemiz havlu ile kurulanmıştım. Hatta bir defasında aldığım abdestten sonra muhtar H.'in telaşla, telefonla birileriyle konuştuğunu görünce ne olduğunu merak edip kendisine bu durumu sorduğumda bana; evde misafirler için bulundurulmuş bir seccade olduğunu ama nerede muhafaza edildiğini bilemediği için komşuya ziyarete giden eşini aradığını, ona seccadeyi sorduğunu söylemişti. Bu tanıklıklar, Alevi-Sünni topluluklar arası sağlıklı ve nitelikli bir iletişim ve bilgi paylaşımı belki de öze tekrar vakıf olma adına yapılacak ortak çalışmalar adına bana epeyce ümit vermişti...

2.6. Önyargılar ve Cem Ritüeline Beraberimde Götürdüğüm M. Öğretmenin Şaşkınlığı: “-Aa Bunlar Müslümanmış!”

Toplumsal hayatın ortak alanlarının kullanımı, birlikte yaşama sürecinde oluşacak olan muhtemel ilişkinin seyrini belirleyecek ve etkileyecek herhangi bir grup veya

¹⁴ “Mâlik (b. Huveyris) şu rivayette anlatıyor: “Biz aynı yaşlarda (birkaç) genç, Peygamber'in yanına geldik. O bize şöyle buyurdu: “. . .Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle namaz kılın. Namaz vakti olduğuna içinizden birisi, sizin için ezan okusun. (Yaşça) en büyüğünüz de size imam olsun (yani namaz kıldırsın).” (Hadislerle İslâm, 2013, 6/525).

bireye karşı menfi değerlendirme yapma ve dışlamanın altında yatan temel unsur önyargılarımızdır (Karşlı, 2014, 127). Önyargılar; dayanaksız ve delilsiz bir çeşit sempati ve antipati duygularını ihtiva eden peşinen kabul edilmiş bir kanaat ile beraber, bir varlığın leh veya aleyhinde bir tutum sergilemek, tavır takınmaktır. Toplumun hâfizasında yatan kültürel edimlerden olan önyargılar (Çobanoğlu-Demir, 2018, 515) ilmi literatür bakımından ise, katı bir tutum ile pekişmiş yanlış genelleştirmeler yapmak suretiyle, bir grup ya da o grubun mensuplarına karşı menfi düşünce, tutum, eylem ve davranışları sergileme eğilimi olarak tasvir edilebilir (Yapıcı, 2004, 14-19).

Kimi birey ve topluluklara haksız, toleranssız ve izole tutum sergilemenin temelinde yer alan inat kanıların değişim ve dönüşümü epey zor bir olaydır. Bu tür dogmatik önyargılar, birey ve grupların sosyal münasebetlerini de azaltabilmekte, bozabilmekte hatta bitirebilmektedir. Bu durumların nedeni ise; tarihi, sosyal, dinsel, kültürel, ekonomik, psikolojik vb. etkenlerden oluşan karmaşık saikler olabilmektedir. Bu tutum, taraf tutma veya taraf olma etkenlerinden ötürü bazen ötekini olumsuz değerlendirmek bazen de ötekine olumsuz davranmak şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Gürses, 2005, 143, 144).

Aleviliğin ve Sünniliğin kadersel boyutunu yaşayan yöre insanı, araştırmaya dayalı olmayan ve atadan miras olarak devraldığı inanca dayalı grup aidiyetinin ve gereği olarak algılanan/benimsenen rollerinin yoğun etkisinde kalmaktadırlar. Bunun bir örneğine; cem izlemeye ve kayda almaya gittiğim Adıyaman merkez Karapınar mahallesinde bulunan cem evinde şahit oldum. Şöyle ki:

Kâhta ilçesinde ikamet etmekteydim. Daha evvel bahsettiğim gibi akademik çalışmalarım için veri toplamak adına bir cuma gecesi (perşembeyi cumaya bağlayan gece) cemi yakından izlemek ve kayda almak üzere şehir merkezinde bulunan cem evine gitmeye hazırlanıyordum. O esnada, bir okulda müdür olan komşum ile karşılaştık. Bana nereye gittiğimi sordu. Ben de şehir merkezine gideceğimi ve gidiş gerekçemi kendisine söyledim. “Beni de götürsene hocam” dedi. İsteğini kabul ettim ve birlikte cem evine doğru yola revan olduk...

Cem başlamadan cem evinde yerimizi aldık ve kısa bir süre sonra cem başladı. Garip Dede adıyla bilinen Kureşan Ocağı dedesi hem cemi yönetiyor hem de deyişler okuyor, zâkirin görevini de üstlenerek Alevi cemaatini coşturuyordu. Semah dönen yaşlısı, genci Alevi bireyler adeta kendinden geçmiş, bu durum öğretmen arkadaşımın dikkatinden kaçmamıştı. Kendisi için ilk deneyim olduğu her halinden belliydi. Keyifle her figürü dikkatlice izliyor, ara sıra göz göze geliyor ve başını sallayarak hoşnutluğunu beyan ediyordu. Derken Garip Dede’nin seslendirdiği:

*Şu âleme nur doğdu
Muhammed doğduğu gece
Yeşil kandilden nur indi
Muhammed doğduğu gece*

Şeklindeki Tevhit bahrinin her bir dizesinin akabinde cem evini doldurup, halka oluşturan sayıları yüzleri bulan Alevi bireylerin hep bir ağızdan en gür seda ile “**Lâ ilâhe illâllah**” diyerek eşlik ettiklerinde öğretmen arkadaşım Kürtçe olarak hayret ifadesi kullanarak “**Vi! Vanê Müslümann! (Aa! bunlar Müslümanmış!)**” (KK-5) demesi üzerine kendisine yöredeki Alevi taliplerin, elbette Müslüman olduğunu söyledim.

Bu hikâyede de görüldüğü üzere, hasbelkader Sünni bir ailede doğan bir bireyin, Alevi ailede doğup, büyüyüp, yetişen bir diğer bireyi iyice tanımadan, gerçeklerine vakıf ol(a)madan, tamamen bir önyargı ile İslam dışı olarak bilmesi/kabul etmesi vakiası açığa çıkmaktadır. Arkadaşım için hakkında sağlıklı ve net bilgi sahibi olmadan bir topluluğa karşı sergilenen menfi tavır ve sergilenen olumsuz tutumların sebep olduğu tabuları yıkma ve değişim süreci adına bir Ramazan akşamı iftar yemeği akabinde koşturarak gözlemlenmeye gidilen bir cem izlemek güzel bir başlangıç olmuştur.

2.7. Alevi-Sünni Evlenmesi Üzerine: Kültürel Taassup

Evlilik, toplumun temelini oluşturan en küçük yapı birimi olan aileyi meydana getiren ve en belirgin hususiyetlerinden biridir. Evlilik meselesi, Aleviler ile Sünni kesim arasında eskiden beri süre gelen problemlerden biridir. Eğitim, öğretim, iş ve ticari faaliyetleri nedeniyle hızlanan köyden kente göç sürecinin beraberinde getirdiği problemler dizisinden en önemlileri arasında yerini alan Alevi-Sünni arasında evlenme talebi, halen sosyo-dini ve kültürel önyargı, sosyal mesafe ve dogmaları yenememiştir. Bunun sonucunda da her iki taraftan evlilik isteği olan genç bireyler, yaşanan problem ve gerginlikleri derinden hisseden ve etkilenen taraflar olmaktadır.

Dini anlayış, nesil ve kimlikleri muhafaza etme düşünce ve endişesinden kaynaklanan bu problemlerli durum, Alevi-Sünni evliliklerini engellemektedir. Eğer Alevilik İslam dairesinde değerlendirilmekteyse bu gibi evliliklere karşı menfi bakış açısını anlamak pek mümkün olmamaktadır. Lakin Alevi veya Sünni olsun eskiden beri karşılıklı tecrübe ve şahit olunan hadiseler, iki taraf için de yer yer bu gibi evliliklere olumlu bakılmamasının nedenleri arasında görülebilir. İslam dini, kutsal metinlerinde evlilik engellerini detaylıca izah etmiştir. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

Bireyin usulü: Anne, baba, dede, nine...
Bireyin fūruu: Kızı, oğlu, torunları...
Anne-babanın Fūruu: Kız kardeş, abla, abi...
Dede-ninenin fūruunun ilk tabakası: Hala, amca, dayı, teyze
Kayınvalide
Üvey kızlar
Fūruun zevceleri
Usulün eşleri vb.
Süt akrabalar
Din farklılığı meselesi.¹⁵

İslam'ın belirlediği evrensel ölçü ve prensipler dâhilinde kurulan aile kurumu; içinde muhabbet, hürmet, sükûnet ve hoşnutluk oluşmasına vesile olan ve sağlıklı bir aile ve toplumun meydana gelmesini sağlayan temel yapı taşları mesabesinde. Yukarıda anılan evlenilmesi yasaklı sınıflar arasında başka bir kültür veya mezhepten olma vb. gibi İslam dairesine giren bireylerce kesin olarak evlenilmesi yasak sayılan bir sınıf bulunmamaktadır. Aslında muhtelif sebeplerden dolayı birbirinden farklı dini ve dünyevi telakkileri benimseyen ve bunun etrafında şekillenen bir yaşam kültürüne sahip olan Alevi ve Sünniler arasında oluşabilecek olası bir evlenme yasak ve engelinin temellerini İslam'ın dini metinlerinde bulabilmek olanaksızdır.

Alevilerin yoğunlukla yaşadığı kırsal mıntıkalarda Sünni olan ile evlilik pek gerçekleşmez. Muhtelif sebeplerle kent yaşamına adapte olup, geleneksel kalıpların

¹⁵ Detaylı bilgi için Bkz: Ziya Duru, Evlilik Mâni'leri Bağlamında Akriba Evliliği, Ç. Ü. Sos. Bil. Enst. Adana, 2007.

etkisinden azade olanlar arasında ise ayrılığı bir kenara atarak ve anlaşılabilir evlenen bireyler olabilmektedir (Şahin 2011, 281-282). Kendileriyle görüşme sağladığım bireylerden evlenme durumu; biri olumlu diğeri olumsuz sonuçlanan iki örnek sunacağım. İlk olarak dedesi Alevi, ninesi Sünni olan KK-6 şunları söylemiştir:

“Ninem Sünni, babam Alevi idi. Biz Adıyaman’a yakın ... Köylüyüz. Köyümüz Alevi ve Sünni karışık bir köydür. Bir şekilde dedem ve ninem anlaşarak evlenmişler. Dedem namaz kılmamış. Zaten kırsalda yaşayan çoğu insan asli kaynaklardan ve din bilgisinden uzak kalmıştır. Ama ninem İslam’ı asli kaynaklardan öğrenen bir ailenin kızıymış. Bu evlilikle beraber dedem de dinini öğrenmiş ve namaz kılmaya, oruç tutmaya başlamış. Ben İlahiyat Fakültesi mezunu emekli bir öğretmenim. Bu kazanımlarımı sevgili ve rahmetli nineme borçluyum.” (KK-6).

İkinci olarak KK-7 (Alevi) ile KK-8’in (Sünni) yaşamış oldukları 6 yıllık bir muhabbetin neticesinde ailelerini ikna edememeleri ve sonucunda ayrılığın hüznünlü perdesini yaşamaya devamlarıyla ilgili şunları söylemişlerdir:

“Biz altı yıldır birbirimizi seviyoruz. Ama ailem karşı taraf Alevi olduğu için hor görmekte ve çevrenin eleştirilerine maruz kalıp, baskısını da yaşamak istememekte bunun neticesinde de evliliğimize onay vermemektedir. Ben de ısrarla sevdiğim kişiye varmak istiyorum. Ailem izin vermiyor, verecek gibi de durmuyor. İstesem sevdiğime kaçırım ama bunu aileme yapmak istemiyorum. Ailemin rızasını almak istiyorum. Bu nedenle evi otel gibi kullanıyorum. Aileme bir faydam yok. Onların gözünde de benim bir kıymetim yok gibi hissediyorum. Bu süreçte çok talibim oldu. İş, güç, mevki, makam sahibi insanlar... Ama ben sevdiğime varmak istiyorum. Kaldı ki sevdiğim adam cuma namazı kılıyor. İslam’ı araştırdı. Kur’an’ı araştırdı, okudu. Bazen beş vakit namaz da kılıyor. Ramazan oruçlarını da kaçırıyor. Ama ailem ikna olmuyor.” (KK-8).

“Ben Aleviyim. Daha doğrusu Alevi olduğumu söyleyen bir ailede doğmuşum. Sevdiğim kızın ailesi beni sırf Alevi olduğum için kınıyor ve kızlarını bana vermek istemiyor. Ben Kıbrıs’ta okurken sürekli camiye giderdim. Dinimi öğrendim. Oruçlarımı tutarım. Cumalarımı giderim. Bir ara beş vakit namaz kılardım. Bu olaylardan sonra biraz ibadet hayatım da gevşedi maalesef. Tekrar toparlanmak istiyorum. Ailem namaz kılmama pek bir şey demiyor. Demek istediklerinde ben de onları uyarıyorum. Dinlerini yaşamadıklarını, yerine getirmeleri gereken ibadet ve merasimleri yerine getirmediklerini söylüyorum. Bu kızı seviyorum. Ne yapacağımı da bilmiyorum...” (KK-7).

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Adıyaman ve çevresinde evlilik yapacak bireylerin, ötekiye ait; farklı görülen inanış, kültür, ibadet, örf ve âdetler karşısında problem yaşamalarını önleme istek ve çabası ile soyu muhafaza ve grup kimliklerini koruma düşüncesiyle Alevi ve Sünnilerde genellikle bu tür evliliklere olumlu bakılmayıp çoğu zaman izin verilmemektedir. Bu tarz evliliklerde aile, akraba ve çevreden çok ciddi tenkitler alınmaktadır. Bunun yanı sıra evlilik bağını kurmayı başarıp, ailece mutlu ve mesut yaşama saadetine erişen bireyler nadiren de olsa bulunmaktadır.¹⁶

Sonuç

“Ötekileştirme” meselesi, farklı şekil ve formlarda görülse bile insanlığın tarih boyunca deneyimlediği en büyük problemlerden biri olagelmıştır. Kimi birey, grup ve toplulukların, bazen ötekileştirmeye/ayrımcılığa uğradığı, bazen de mevzu bahis ayrımcılık ve ötekileştirmeyi kişisel veya topluluk düzeyinde uygulayan taraf olduğu söylenebilir.

¹⁶ Geniş bilgi için Bkz. Rençber, Fevzi, 40 Soruda Adıyaman’da Geleneksel Alevilik, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2010, sayı: 56, Alevilik özel sayısı, s. 403.

Ötekileştirme, din başta olmak üzere, etnik yapı, bölge, kültür, dil, renk, cinsiyet, sosyal ve ekonomik durum, hastalık vb. birçok konuda deneyimlenmiştir. Süreç içerisinde bu tür nedenlerle yaşanan ayrı ve öteki sayma faaliyetlerinin azalması ve hatta ortadan kalkması beklentisinin zaman zaman yaşanan kimi tanıklıklar neticesinde son bulmadığı, birey ve toplum açısından kapanmayan yaralar haline gelebildiği de bir vakıa olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birey, toplum ve devlet yaşamının her kademesinde zaman zaman görülen ve görülmesi muhtemel kimi ayrımcılık faaliyetlerinin; ferdi, zihni, psiko-sosyal, sosyo-dini, ekonomik ve politik zeminde bir karşılığının olduğu muhakkaktır. Nerede ve ne sebeple olursa olsun, bir yerlerde karşımıza çıkan ayrımcılık ve öteki sayma hastalığını kabul etmek ve ona teslim olmak yerine, bu gibi hususlarla mücadele eden, ayrımcılık izlerini silmeye çalışan, sosyolojik, teolojik ve siyasal düzlemde mücadelesini anlamlı bir şekilde yürüten birey ve grupların varlığı da; ötekileştirme, ayrıştırma ve dışlamanın ilelebet hüküm sürmesine müsaade etmeyeceği konusunda umut verici gelişmeler arasında öne çıkmaktadır. Bu gibi aktivistlerin önemli çaba ve faaliyetleri ile konjonktürel yeni ayrımcılıkların üretilmesinin de önüne geçilmiş olunacaktır.

Derviş Yusuf söylencesinde yer alan lokma, Alevi olanın ötekine yani Sünni olana karşı konumlanma problemini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle de Sünni'nin, Alevi olanın lokmasından yemeyecekleri önyargısı ortaya çıkmıştır. Talip H.'nin İmam Hatip okuluna gittiği dönemle ilgili dile getirdiği (maruz kaldığı) nahoş olaylar, ötekileştirme faaliyetinin bir neticesi olarak kendisinin eğitim gördüğü Sünni bir ortamdan uzaklaşmasına neden olmuştur. Rahman Dede'nin Müslümanların temel ibadeti olan namaza yüklediği "dua" şeklindeki sınırlı mana; sözün ve ibadet kavramlarına dair asli anlamların, muhatap olunan ötekileştirme neticesinde bir değişime uğradığı gerçeğini açığa çıkarmaktadır. Muhtarın namaz kılmak isteyen misafirleri için evinde muhafaza ettiği seccade; tüm ayrışma ve ötekileştirme argümanlarına rağmen kendi zihni kodlarında yaşatılan İslami kültür öğelerinin sürekliliğini bize göstermektedir. Öğretmenin, cem sırasında Garip Dede'nin saz eşliğinde okuduğu ve taliplerin eşlik ettiği tevhit cümlelerini duyduğundaki tepkisi ve bu pratikteki manayı kavradığında gayr-ı ihtiyari kullandığı cümlelerde, kendi bünyesinde saklı olan ön yargı ve ötekileştirme meselesine dair bir itiraf gözlenmektedir. Çeşitli nedenlerden ötürü diğerinden farklı dinî, dünyevi ve kültürel düşünce ve imgelemeleri edinen ve bu doğrultuda şekillenen kültür ve düşüncesine sahip olan Alevi ve Sünniler arasında evlenme engel ve yasağının mesnetlerine İslam hukuku metinlerinde bulabilmek olanaksız olmasına rağmen; Sünni ve Alevi bireylerin evliliklerine yönelik yörede kimi zamanlar şahit olunan kültürel taassubun da bir ayrıştırma ve ötekileştirme etki ajanı olarak günümüzde de işlerlik gösterdiğini açığa çıkarmaktadır.

Kültürel ve (dini-mezhebi) kimlikli çeşitlilik ve pratiksel yaşam tonlarında belirginleşen farklılıklara hürmet hususu, İslam'ın ilk gününden bu yana önemini arttırarak koruyan konulardandır. Farklı hususiyetlere haiz birey ve toplulukların hep birlikte, problemsiz bir yaşam sürmelerinin önündeki başlıca engeller; ayrımcılık, ötekileştirme, kalıplaşan önyargılar ve bunlara sahip zihniyetin açığa çıkardığı kimi karşıt duygular, nefret dili ve ziddiyet söylemleridir. Bu gibi zıtlıkları ortadan kaldırmak ve daha yaşanılabilir bir dünya hayatına sahip olabilmek için farklılıklara saygı ile birlikte:

Empati kurmalı ve insanların farklılıklarına saygı duyulmalı,
 Birey ve toplulukların olumsuz etki bırakan tecrübelerini bir kenara bırakarak aralarında
 daha sıkı bir etkileşim kurulmalı,
 Ayrımcılık hastalığından kurtulmalı,
 Olumlu kimlik ve öz değer geliştirip, kimsenin bir değerinden üstün, aşağısında veya
 eksik olmadığını, üstünlüğün itimat edilen dini yaşamın temel kodlarında belirginleşen
 gerçeklerde ve mesajlarında olduğunu kabullenmeli, sosyal ve dini-pratikleri bu mesajlar
 ışığında icra ve ifa etmeli,
 Ön yargılara karşı kendini ve öteki sayılanı, insani değerler ışığında savunabilme
 erdemini yakalayabilmeli,

Tüm bu anılan sosyo-psikolojik ve dinî temelleri olan gerekler yerine
 getirildiğinde, kimin hangi aile, boy, kabile, dini grup, kültürel sınıftan olduğunun
 pek bir önemi kalmayacak olup, daha insani bir yaşam evrenine sahip olunabilecek,
 bunun yanı sıra çalışmada da gördüğümüz şekliyle bireylerin karşılaştıkları sorunlar
 ortadan kalkacaktır. Ve böylelikle:

Kimse ötekine hakaret etmeyecek, bir diğerine saygı duyacak, Talip H., İmam Hatip
 okulunu terk etmeyecek ve en güzel ezanı okumaya devam edecek,
 Lokmalar endişesiz yenilecek, davetlerde tereddütler yaşanmayacak,
 Öğretmen, aynı muhiti paylaştığı komşularını farklı bir dinden görmeyecek,
 Rahman Dede, namazın boyutunu duayla sınırlamayacak,
 Aynı dini paylaşan gençler, farklı dinsel yorumlara ve yorumculara yenilmeyip birbiriyle
 evlene(bile)cek.

Bu çalışmanın ortaya çıkma serüveninde yaşanan deneyimler, anılan duvar
 ve engelleri aşma adına toplumun beslendiği ana kaynakların önemini de açığa
 çıkarmaktadır. Farklı kimlik ve kültürler, alışlagelen formlar, mevzu bahis
 değişimlerin zorluğunu hisas ettirse de dinamik yapısıyla Türk toplumu, hiçbir
 çabayı boşa çıkarmayacak kadar engin bir gönle sahiptir. Bu çalışmanın, Alevi ve
 Sünni gündemine dair oluşan veya oluşturulan ve halen kimi çevrelerce kötü amaç
 ve niyetlerle devamına yönelik gayret gösterilen ötekileştirmeye bir son verme çabası
 olarak kendinden sonraki çalışmalara ışık olması umut edilmektedir.

Kaynakça/References

1. Kaynak Kişiler

- KK-1. H. T. Bağlar 1967 doğumlu, ilkokul mezunu, işletmeci, 17.03.2011.
 KK-2. A. E. Ortanca 1947 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 17.04.2011.
 KK-3. Y. T. Ortanca 1955 doğumlu, ilkokul mezunu, muhtar, 25.04.2011.
 KK-4. H. A. Bağlar 1960 doğumlu, lise mezunu, muhtar, 25.04.2011.
 KK-5. M. K. Gerger 1972 doğumlu, yüksek lisans mezunu, eğitimci-yönetimci, 19.06.2015.
 KK-6. M. Ç. Adıyaman 1965 doğumlu, lisans mezunu, emekli öğretmen, 23.11.2018.
 KK-7. X.X. (Erkek). Adıyaman doğumlu, lisans mezunu, serbest meslek, 13.07.2021.
 KK-8. X.Y. (Bayan). Adıyaman doğumlu, lise mezunu, işsiz, 13.07.2021.

2. Eserler

- Aktürk, H. (2013). Toplumsal Değişme ve Alevi Dernekleri -Adıyaman Örneği-. Erciyes
 Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- Arı, Y. (2011). Kahta Yöresi Alevilerinde Dini ve Sosyal Hayat: Bağlar Mahallesi ve Ortanca Köyü Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Diyarbakır.
- Arı, Y. (2019). Alevilikte Dini Otorite: Değişim ve Süreklilik -Adıyaman Örneği. Yayınlanmış Doktora Tezi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri.
- Arı, Y. (2020). *Değişim Sürecinde Alevilikte Dini Otorite (Adıyaman Dedeleri Örneği)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Arı, Y. (2021). “Toplumsal Değişim ve Din”. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, Sayı: 5/16, (Summer). Yıl: 2021, 131-142.
- Aslanoğlu, A. (2022). *Her Yönüyle Anadolu Aleviliği, İnanç, İbadet ve Halk İnanışları (Arguvan Örneği)*. Konya: Kitap Dünyası.
- Ataman, K. (2013). “İslam Düşüncesinde ‘Öteki’ni Anlama: Bîrûnî Örneği”. *Milel ve Nihal*, Sayı: 10/3 Yıl: 2013, 201-223.
- Boratav, P. N. (2014). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Çobanoğlu Y. - Demir, M. C. (2018). “Tunceli’de “Öteki” Olmak: “Öteki”nin, “Ötekisi”ne Bakışı Üzerine Bir Alan Araştırması”. *Turkish Studies*, Vol: 13/18, (Summer). Yıl: 2018, 509-524. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14082>
- Duru, Z. (2007). Evlilik Mâni’leri Bağlamında Akraba Evliliği. Yüksek Lisans Tezi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Adana.
- Emiroğlu, B. (2016). “Avrupa Birliği’nin Çokkültürlülük ile İmtihanı”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 44 (Aralık), Yıl: 2016, 91-121. <https://doi.org/10.21054/deuifd.284948>
- Günay, Ü. (1999). *Toplumsal Değişime Tasavvuf Tarikatlar ve Türkiye*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Günay, F. (2008). “Zihinsel Ve Dini Kodlar Arasında Müslüman Birey”. *Kelam Araştırmaları*, Sayı: 6/1, Yıl: 2008, 107-128
- Gürses, İ. (2005). “Önyargının Nedenleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı: 14/1 (Ocak) Yıl: 2005, 143-161.
- Hadislerle İslâm, (2013). (Edit: Mehmet Emin Özafşar vd.), 2. Baskı, Cilt 6, DİB Yayınları, Ankara.
- İlter, T. (2006). “Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm: Ben-Öteki İlişkileri ve Etnosantrizm”. *Küresel İletişim Dergisi* Sayı: 1 (Bahar) Yıl: 2006, 1-14.
- Karslı, B. (2014). “Toplumsal Birlikteliklerde Öncelikler: Kabullenme ve Dışlamanın Sosyo-Psikolojik Temelleri (Alevilik-Sünnilik Örneği)”. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı: 3/2 (Haziran) Yıl: 2014, 99-136.
- KONDA (2012). *Gündelik Hayatta “Öteki” Algısı*. KONDA Barometresi TEMALAR, KONDA Araştırma ve Danışmanlık, Temmuz.
- Metin, İ. (2022). *Fransız Oryantalizminde Hz. Muhammed İmajı*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları.
- Özalp, A. (2014). “Ötekileştirme: Sembolik Etkileşimci Bir Bakış”. *Toplum Bilimleri Dergisi* Sayı: 8/16 (Temmuz-Aralık) Yıl: 2014, 227-235.
- Özel, C. (2021). “İslam ve Öteki: Erken Dönem Müslüman Topluluklarında Öteki İmgesi Üzerine Bir İnceleme”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı: 7/2 (Aralık) Yıl: 2021, 239-292. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2021.7.2.01>
- Rençber, F. (2010). 40 Soruda Adıyaman’da Geleneksel Alevilik, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 56, Alevilik Özel Sayısı, ss. 396-404.
- Rençber F. (2012). Adıyaman’da Alevilik, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

- Rençber F. (2014). Adıyaman Alevilerinde Türbe veya Yatır Ziyareti, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 71, ss. 209-220.
- Rençber F. (2016). *Hakk Muhammed Ali Aşkı Adıyaman Alevileri*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Rençber F. (2017). “İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, Cilt: X, Sayı: 1, s. 77-102.
- Rençber F. (2017). “İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında Alevilik Üzerine Yapılan Alan Çalışmalarının Bilim Üretimine Etkisi”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, Cilt: X, Sayı: 2, ss. 455-470.
- Rençber, F. (2019). *Alevi Nitelemeli Gruplarda Zekât ve Lokma Anlayışı, Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı* (International Congress on Economic and Administrative Sciences), Şırnak, Türkiye, May 2-4, 2019, ss. 254-257.
- Rençber, F. (2019). *Oryantalistlere Göre Alevilik ve Bektaşilik*. Ankara: Gece Akademi.
- Şahin, M. K. (2011). “Alevî Geleneğinde Toplum Ve Aile Kavramı”. *Kelam Araştırmaları*, 9/1 Yıl: 2011, 263-284.
- Şimşek, E. “Kadirli (Osmaniye) Ve Çevresinde Hasan Dede İle İlgili İnanış Ve Menkıbeler”. *IV. Uluslararası Alevilik Ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, (Edit. O. Kurtoğlu; A. Çamkara), Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2018. 518-534.
- Şişman B-Şahin, M. (2018). “Alevi Toplumunda Halk İnançları Bağlamında Görülen Kültürel Değişim”. *IV. Uluslararası Alevilik Ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, (Edit. O. Kurtoğlu; A. Çamkara), Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 535-546.
- Taşğın, A. (2016). “Yol Oğlunun Ehlibeyt Muhibliğinden İki Kızılbaşlıktan Birini Tercih Zorlanması”. *Avrasya Alevilik Araştırmaları – I*. Ed. Mehmet DÖNMEZ. Ankara: Son Çağ Yay. 115-124.
- TDK, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 16.04.2022.
- Uyanık, Z. - Kala, A. (2012). “Ardahan ili Alevilerinde Kendini Tanımlama, İbadet Ve Öteki Algısı”. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 52, Yıl: 2012, 109-144.
- Yapıcı, A. “İçimizdeki Öteki: Kimlik ve Ön Yargı Kıskaçında Sünni Alevi İlişkiler”. *Dem Dergi*, Sayı: 6/2 Yıl: 2009, 52-59.
- Yapıcı, A. (2004). *Din, Kimlik ve Ön Yargı*. Adana: Karahan Kitapevi.